

Rättvis fördelningsspolitik?

| av Danne Nordling

Alltför länge har borgerligheten skämts för att använda moraliska och filosofiska argument mot långtgående krav på fördelningsspolitik och jämlikhet. Efter en lång tid av emotionell argumentation är det åter acceptabelt att resonera principiellt och rationellt.

I DEN BORGERLIGA idédebatten har man ofta undvikit ämnen som fördelningsspolitik och rättvisa. Det förefaller bero på att fördelningsspolitik betraktas som ett socialistiskt påfund och rättvisa som något som inte går att hantera rationellt med påföljd att den som är mest högljutt emotionell vinner debatten. Den borgerliga debatten i fördelningssfrågor har därför mestadels varit pragmatisk och gått ut på att ekonomiskt visa att alltför mycket omfördelning skadar de välbildande krafterna med resultatet att alla litet vagt får det sämre.

Sedan slutet av 1960-talet har den politiskt korrekta ståndpunkten i fördelningssfrågor varit att man bör sträva efter ökad jämlikhet i meningen ekonomisk utjämning. De som haft en rättskänsla som gått ut på att "i första hand bör var och en göra rätt för sig" har haft svårt att värja sig mot värdenihilisterna som hävdade att det inte ens finns någon äganderätt. De som av egenintresse har velat bromsa omfördelningssanspråken har skämts för att uppträda som "egoister" och har därför försökt dölja sin moraliska defekt och sitt dåliga samvete bakom pragmatiska resonemang om den ekonomiska tillväxten.

FILOSOFISK RENÄSSANS

Nu upplever emellertid den politiska filosofin en renässans och man börjar acceptera att det är möjligt att argumentera rationellt i värdefrågor. Allting är inte värderingar. Värdenihilismen är på tillbakagång. Det talas till och med om objektiv moral. Därför är det motiverat att stå upp för principiella resonemang i fördelningssfrågorna och granska styrkan i argumenten för en ständigt fortgående "ökad jämlikhet". Även om det inte går att få en majoritet av väljarna att acceptera ett annat synsätt borde det ändå kunna öka självkänslan hos en tilltufsad borgerlighet och förmå dess företrädare att rakryggat möta en motståndare som i sina grundläggande

principer blivit alltmer demoraliserad. Detta beror sannolikt på att egalitaristerna känner på sig att deras grundläggande ideologi inte kan försvaras principiellt och detta har gjort dem alltmer defensivt pragmatiska.

Den normativa nationalekonomiska och samhällsfilosofiska diskursen har till stor del präglats av olika läror till förmån för visioner om ett samhälle med full ekonomisk utjämning. När dessa läror efter en tid har kunnat visas bli ett stöd för mycket mindre egalitära fördelningar har de en efter en förkastats. Forskarna förefaller att ha varit behäftade med "egalitaristiska fördomar" enligt en bedömning gjord av Hans T:son Söderström. Under senare tid tycks emellertid en förändring till ett mer vetenskapsliknande förhållningssätt ha inträffat. Sannolikt är detta en effekt av att den amerikanske filosofen John Rawls' 1971 återlanserade teorin om ett ursprungligt samhällskontrakt.

SKILLNADER ACCEPTABLA?

En vanlig medborgare och de flesta politiker kommer emellertid i praktiken inte i kontakt med mera principiella, forskningsbaserade uppfattningar om distributiv rättvisa. På detta område är det mycket vanligt att rent känslomässiga uppfattningar kan framföras som om de vore resultat av ingående överväganden och prövningar. Den okunnige tyckaren brukar ofta enbart kunna acceptera skillnader i arbetstid och fysisk ansträngning som grund för olika ekonomiska utfall för skilda individer. Möjligen kan också skillnader baserade på utbildning och ansvar få komma in i rättvisepuppfattningen, men då på ett mera perifert sätt. Däremot är det inte ovanligt att man tycker att arbeten som man själv finner mindre lockande borde betalas högre för att kompensera olägenheterna med dessa: till exempel under obekvämt tid, tråkiga eller repetitiva uppgifter och hantering av avfall eller liknande "motbjudande" aktiviteter. Ens egna pre-

Fattiga och rika.

ferenser antas gälla för alla andra. Att tillgång och efterfrågan skulle ha någon betydelse ställer man sig helt oförstående till. Detta demonstrerades särskilt tydligt i den undersökning av inställningen till löneskillnaderna som LO presenterade i januari 2003.

I den något mera kvalificerade debatten kan man utskilja tre olika principer för en rättvis inkomstfördelning:

1. Inkomsterna skall vara jämnt fördelade. Det kan vara en närmast axiomatisk princip eller en härledd följd av den moralfilosofiska lära som kallas utilitarism.

2. Inkomsterna skall fördelas efter förtjänst. Den som arbetar mera och med sådant som andra tycker är viktigt, skall förtjäna mer än den som arbetar mindre och med vad andra tycker är mindre viktigt för deras välfärd.

3. Inkomsterna skall fördelas efter behov. Denna princip är till betydande del överspelad eftersom den, då den lanserades, främst tog fasta på sådana behov som uppstår vid arbetsförmåga på grund av hög ålder, sjukdom, handikapp, arbetslöshet eller som uppstod till följd av ovanligt många barn (med dagens mått mätt). En mycket stor del av dessa försörjningsproblem går att lösa med effektiva socialförsäkringar och medborgarkonton.

Utjämning som något i sig självt gott har efter utilitarismens tillbakagång fått ett uppsving som diskussionsämne men något tydligt resultat har inte framkommit. Bokförlaget Tidens satsning på filosofisk litteratur har knappast gett utdelning. Nobelpristagaren i ekonomi Amartya Sen har postulerat ett "svagt jämlikhetsaxiom" som går ut på att en individ som upplever lägre välfärd vid en given inkomst alltid skall tilldelas en högre inkomst än den som har hög välfärd vid samma inkomst. En person som råkat ut för tråkigheter av något slag skall tydligen få kompensation från övriga skattebetalare för att han eller hon inte kan känna samma väl-

färd som medelvensson. Gäller detta också när man haft otur att huset brunnit, man har kvaddat bilen, barnet skolkar eller när man fötts med en melankolisk läggning? Någon rationell genklang har Sen inte fått.

UTILITARISM

Den utilitaristiska moralläran som ursprungligen lanserades av engelsmannen Jeremy Bentham (1748–1832) har tidigare ofta använts för att motivera en utjämnande omfördelning. Som bekant är syftet med utilitarismen (nyttoläran) att göra summan av all mänsklig välfärd så stor som möjligt. Man kan göra analogin med att det "regnar manna från himlen". Eftersom vi har anledning att tro att alla har ungefär samma nytta av manna är det enkelt att matematiskt visa att den största välfärden för alla hopsommerat uppstår när var och en får lika mycket manna. (Marginalnyttan av manna är då lika stor för alla.)

Mannagryn framställs numera av vete som måste odlas. Liksom all mat måste välståndet produceras innan det kan fördelas. Eftersom den som producerar något gör sig föreställningar att han eller hon äger lönen för mödan måste en omfördelning ske av det producerade. Även om alla fortfarande får lika mycket kan den som ändå berövas till exempel 2/3 av vad hon producerat anse att detta är orättvist och att själva berövandet minskar hennes välfärd, som då skulle bli mindre än välfärden för den som producerar genomsnittligt. Utilitarismen har utan närmare eftertanke förutsatt att alla, som skall avstå från en del av sin välfärd, är altruistiska. Detta är inte korrekt – i synnerhet som det går att visa att alla som inte är altruister inte automatiskt behöver vara egoister.

MER TILL NÅGRA RIKA...

Det avgörande argumentet mot utilitarismen som grund för utjämning är emellertid att alla inte kan utvinna lika mycket välfärd av samma mängd pengar i inkomst. Samma mängd

man till den som avskyr manna som till den som är mannakonässör ger uppenbarligen inte den största tillfredsställelsen till resultat. Den sensible livsnjutaren med smak för exklusiva vanor, högklassig konst, litteratur, teater och konserter framförda av symfoniorkestrar kan synbarligen utvinna mer välfärd ur pengar än den som nöjer sig med en flaska rödtjut, svensktoppen och en ishockeymatch. En strikt utilitaristisk regim skulle därför behöva fördela mer pengar till vissa rika och ta dem från vissa fattiga.

Utilitarismen bryr sig egentligen inte om hur välfärden är fördelad eller vilken väg detta skett så länge samhällets maximala välfärd är uppnådd. Ändamålet helgar medlen. Några kan offras för att övriga skall klara sig undan utan större besvär. Tron att utilitarismen kan motivera utjämning är överspelad och har till och med börjat överges av de skatteteoretiska systemtänkarna, enligt Åsa Gunnarssons doktorsavhandling 1995.

INKOMST EFTER FÖRTJÄNST

Om vi övergår till att betrakta den andra principen – inkomst efter förtjänst – kunde man tycka att den inte kan motivera någon utjämning utan snarare tvärtom. Detta beror dock på vilken utgångspunkt man väljer. Den uppåtstigande borgarklassen på 1700-talet vände sig mot feodal exploatering och ansåg inte att de stora jordägarna gjort sig förtjänta av sina höga inkomster. Utgångspunkten kan också vara en fördelning som bygger på monopolförhållanden eller rentav stöld och bedrägeri. Den marxistiska socialismen vänder sig sålunda mot att arbetstagarna inte får lön efter förtjänst på grund av att arbetsgivarna har en monopolställning som möjliggör för dem att hålla lönerna nere. Om denna monopolanalys vore riktig skulle den reformistiska socialdemokratin ha ett välunderbyggt rättviseargument för höga skatter på kapitalägarna och låga skatter för löntagarna.

Även den klassiska liberalismen och den nya rättighetsorienterade liberalismen kan inordnas under förtjänstprincipen. Här är det dock mera fråga om att samhällssystemet som sådant, med rättssäkerhet och marknadsekonomi, leder till att medborgarna blir belönade efter sin marginalproduktivitet – än att det är den direkta avsikten med systemet. I ett fritt samhälle där statligt tvång minimeras kan man också komma överens om andra avlöningskriterier. Det är till exempel F A Hayeks ståndpunkt.

”ÅT VAR OCH EN EFTER BEHOV”

Socialismens grundläggande fördelningsprinciper är däremot mera oklara. Många ser en total utjämning som

målet utan att kunna motivera det på annat sätt än känslomässigt. Andra går till lärofäderna Karl Marx, Louis Blanc och Henri de Saint-Simon som menat att den grundläggande fördelningsprincipen är ”av var och en efter förmåga, åt var och en efter behov”. I ett framtidsamhälle där de sociala problemen har kunnat bemästras ligger det nära till hands att tänka sig att denna princip sammanfaller med utilitarismens ojämnhetsprincip: de habila livsnjutarna skall tilldelas större resurser än de mera fyrkantiga vardagsmänniskorna.

I den mest kvalificerade debatten, som bedrivits på vetenskapliga grunder, frågar man sig hur en viss syn på fördelningsrättvisa egentligen skall kunna underbyggas. Det finns forskare som menat att konventionell repre-

sentativ demokrati med majoritetsval har en nästan lagbunden tendens att gynna de väljargrupper som befinner sig i mitten av välfärdsfördelningen. Ett exempel är nobelpristagaren G. J. Stiglers ”Director’s Law” från 1970. Man skulle alltså kunna hävda att valet av kollektiv besluts metod leder till att man också väljer den inkomstfördelningsprincip som verkar på något längre sikt. Det blir särskilt tydligt om man i stället väljer ett demokratiskt system som rigoröst respekterar de klassiskt individuella rättigheter som den

amerikanske filosofen Robert Nozick 1974 byggde sin rättviseteori på. En rigorös tolkning av Nozick utesluter möjligheten att göra kollektivt beslutade välfärdsomfördelningar. Enligt min egen tolkning kan dock en garanti upp till socialbidragsnivå vara förenlig med Nozicks rättighetsansats. Det är också Hayeks ståndpunkt i *Frihetens grundvalar* från 1959. Denna ”mini-omfördelning” motiveras av att medborgarna är berättigade att skydda sig mot att få utslagna nödlidande liggandes på gatorna.

Det mest grundläggande problemet blir därför att hitta principerna för att välja det samverkanssystem vars regler sedan på sikt genererar en viss typ av välfärdsfördelning. Detta brukar kallas proceduriell rättvisa till skillnad från rättvisa a priori – det vill säga att ett visst mönster för fördelningen på förhand anses rättvist som tidigare var det vanligaste förhållningssättet i den fördelningspolitiska debatten. Tyvärr har detta synsätt återkommit i Jan Bröms bilaga 8 till LU 2003 där han talar om behållarättvisa respektive fördelningsrättvisa. Istället borde sökandet efter de rättvisa spelreglerna vara det centrala i forskningen.

SAMHÄLLSKONTRAKT

Om vi skall dela en kaka i ett antal likvärdiga bitar kan vi bestämma att den person som gör uppdelningen får välja

”Den okunnige tyckaren
brukar ofta enbart kunna
acceptera skillnader i arbets-
tid och fysisk ansträngning
som grund för olika
ekonomiska utfall för
skilda individer.”

sin bit sist. Han vet då inte vilka bitar de andra kommer att välja och riskerar att själv få den sämsta biten om alla inte är likvärdiga. Detta folkliga knep för att göra en person opartisk i en viktig fördelningsfråga illustrerar det problem forskningen om rättvisa spelregler har att lösa. Spelreglerna antar man skall fastställas i en situation när alla samhällsdeltagarna skall ingå ett kontrakt med varandra.

Tanken på ett samhällskontrakt är mycket gammal och lanserades redan av den holländske folkrättsjuristen Hugo Grotius (1583–1645) som ett sätt att på förnuftets grund komma förbi de dåtida religiösa stridigheterna. Andra som varit inne på samma tankegång är J. Locke och J.J. Rousseau. I modern tid är det den amerikanske filosofen John Rawls som med sitt verk *En teori om rättvisa* från 1971 (svensk övers 1999) har blivit den som återlanserat teorin om samhällskontraktet som grund för fastställandet av ett rättvist samhälles fördelningsprinciper.

OKUNNIGHETENS SLÖJA

För att medborgarna i ursprungspositionen opartiskt skall kunna bedöma olika fördelningsprinciper introducerar Rawls ett konsgrepp som han kallar okunnighetens slöja. Ingen av de kontraktsslutande parterna vet i förväg vilken position och vilka egenskaper han eller hon kommer att ha i det kommande samhällslivet. Likväl som man kan dela en tårta i likvärdiga delar borde man opartiskt kunna bestämma vilka regler som skall gälla i framtiden. Speciellt gäller detta principer för inkomstfördelningen.

Här kan vi å ena sidan betänka möjligheten att man kan lyckas med det mesta och bli ekonomiskt framgångsrik. Men man kan också å andra sidan bli oföretagsam och trögtänkt. Inkomsterna efter det att man erlagt premierna för socialförsäkringarna kan bli mycket blygsamma. Det är därför inte självklart om man skall välja låg skatt och inga bidrag till de lågpresterande eller hög skatt och stora bidrag till låginkomsttagarna. Rawls menar att personer med normal rättskänsla som har ett visst egenintresse och motvilja mot risktagande kommer att välja en inkomstfördelningsprincip som han kallar maximin.

Maximin-principen innebär att om man råkar hamna bland de sämst ställda i det framtida samhället skall man välja den inkomstfördelningsregel som ger gruppen "sämst ställda" en så hög ekonomisk standard som möjligt. Det kan till exempel konkret betyda att marginalskatterna för medborgare som tjänar mer än en industriarbetare blir 70–90 procent medan de som tjänar under betalar mycket litet skatt och får stora sociala bidrag.

De sämst ställda kan i detta exempel ha en inkomst inklusive bidrag på 95 procent av industriarbetarlönen i genomsnitt. De som ligger över snittet får bara erhålla

litet mer så att de i medeltal tjänar 5 procent mer än industriarbetaren. Men ett fåtal kan fortfarande få miljoninkomster om det behövs för att produktionen skall kunna hållas uppe. Skatten för de bäst ställda får däremot inte bli så hög att hela produktionen störs så mycket att de sämst ställda, trots omfördelningen, får det sämre än med lägre skatter för höginkomsttagarna.

Rawls' maximin-princip kan uppenbarligen bli mycket radikal i fråga om ekonomisk utjämning. Men det går att ifrågasätta hans slutsatser utifrån hans egen rättviseteori. En modifiering har framförts av nobelpristagaren John Harsanyi. En annan har framskyttat i diskussionerna om att praktiska experiment inte ger stöd för att maximin-principen kommer att väljas i verkligheten.

Harsanyis kritik går ut på att maximin-principen i vissa fall ger absurda resultat. Sålunda skulle begränsade sjukvårdsresurser i första hand satsas på obotligt sjukas marginella förbättringar hellre än att de skulle ges till dem som är något lindrigare sjuka och har stora möjligheter att bli botade. I stället vill Harsanyi använda det förväntade genomsnittliga nyttovärdet som princip för att bedöma olika inkomstfördelningar – alltså en sorts reviderad utilitarism där de negativa effekterna på produktion och tillväxt beaktas på liknande sätt som i Rawls' teori. Harsanyis starkt matematiserade teori ger enligt hans egen utsago till resultat att marginalskatterna skall vara något lägre än med Rawls' analys.

Den andra modifieringen av Rawls' teori är betydligt mer kraftfull och övertygande. Den går ut på att maximin byts ut mot ett golv som garanterar existensminimum – det vill säga socialbidragsnivån men inte mer. Utförda praktiska experiment samt en rimlig moralisk ödmjukhet talar enligt min mening för att folk i allmänhet väljer en miniminivå för inkomsterna utifall att man skulle råka hamna bland de sämst ställda. Maximin-principen kan sålunda hävdas vara alltför egoistisk och pessimistisk. Med "exmin" som fördelningsprincip blir den legitima omfördelningen kraftigt begränsad vilket borde komma att på sikt revolutionera hela fördelningspolitiken.

Slutligen återstår de rent pragmatiska motiven för ekonomisk utjämning. Med många fattiga ökar kriminaliteten och risken för revoltstämningar eller liknande. En sådan motivering för omfördelning har framförts av P-O Edin. Risken för oroligheter synes dock mera vara en följd av hög arbetslöshet än låga arbetsinkomster. Dessutom förefaller en pragmatisk, samhällsbevarande ansats ge samma slutsats som den med "exmin" modifierade rawlska rättviseteorin. Någon kraftig inkomstomfördelning kan inte legitimeras.

Danne Nordling (danne.nordling@skattebetalarna.se) är utredningschef vid Skattebetalarnas förening.